

Ne felejtsük a nótát! - Sárosi Bálint antológiája Gróh Gáspár

A Csíkrákoson született, Kodály-tanítvány akadémikus, Sárosi Bálint az elmúlt években két fontos kötetet adott közre a Nap Kiadó gondozásában. Előbb a cigányzenekarok kialakulásával, a „cigányozással”, a magyar nemzetkarakterben másfél száz éven változó, nagyon lényeges szerepet játszó cigányzenéről írt könyve jelent meg. Most egy tekintélyes nótagyűjteményt állított össze és írt hozzá bevezetőt. Mindkét kötet születésének hátterében ott van az a cél, hogy valamelyest enyhítsen azon a nemes és akadémikus purizmuson, vagy éppen pentaton-sznobérián, amely szíve szerint kitiltana a közhasználatból minden olyan dallamot, amely nem tekinthető autentikusan népinek. Sárosi Bálint úgy nyit ezzel a (Bartókra, Kodályra hivatkozó) szűkítő szemlélettel szemben másfajta nézetek felé, hogy nem vonja kétségbe a népdal művészi, a „magaskultúra” felől értelmezett esztétikai és történeti jelentőségét, értékét, rendkívüliségét. Csakhogy az ezekre az értékekre szűkített, a kizárólagos zenei szakszerűség alapján aligha vitatható szemlélet nem ad magyarázatot arra, hogy - amennyiben még egyáltalán akadnak - a spontán, csak a maguk örömeire daloló-nótázó közösségek, nem a népzene avatott szakemberei számára értékes dallamokat-szövegeket fújnak. Sárosi ezt a jelenséget, vagyis a zene legköznapibb megjelenési formáját azzal a nyitottsággal szemléli,

amely - egyfelől - fontos értéknek tekinti a közös éneklésben megjelenő önkifejezést, az abban való felszabadulást, örömet. Másfelől nem vitatja el az ilyenkor elhangzó dallamok zenei és művelődéstörténeti értékét. Ennek háttérében két dologra érdemes figyelni. Az egyik, hogy Sárosi Bálint becslése szerint 25-30 ezer műből tartósan 3-400 tudott gyökeret verni a szokásos nótázás repertoárjában, ami olyan fokú rostálás, hogy az autentikus népzeneben uralkodó zenei ösztön szerepét feltételezve mindenképpen valamiféle minőségelvű „válogatást” sejtet. Amásik, hogy a nóták jelentős részének szerzői, előadói, terjesztői, divatjuk egyengetői a magyar történelembe ágyazva, sorsfordulóinkkal, a nemzet fájdalmával, közös élményével és ihletével összhangban működtek. Fölbukkan a nótákban Rákóczi, Bercsényi, Kossuth alakja, a szabadságharc leverése, az ország 20. századi feldarabolása. A mindenkori kiszolgáltatottság mint történelmi élmény rendre megjelenik ebben a dalkészletben - egészen a korábbi szövegek újraköltésével elmondott panaszokig, amelyekben pl. az erőszakos téesszervezés, a padlássöprés, a kommunista rendszer más erőszakosságai jelennek meg. Ezért a nóták dallamaikkal, szövegük nyílt vagy rejtett utalásaival, szimbolikájával a nemzeti identitás részévé is váltak - ami ugyan zenei értéküket közvetlenül aligha befolyásolja, de még zenetörténeti értelemben is fontossá teszi őket. Ha másért nem, akkor azért, mert külső szemmel nézve magyarságunk megjelenítőjeként értelmezik őket: ahogyan Brahms vagy Sarasate, vagy éppen a magyarságára büszke Liszt Ferenc tette. És itt kell utalnunk arra, hogy tehetséges, képzett, vagy éppen született zsenialitásuk, a „célközönség” elvárásainak megérzése jegyében működő zenészek alkotásai is (Mosonyi, Szentirmay Elemér, Dankó Pista, Dóczy József stb.) változó szinten, de értéket jelentenek.

Alighanem csak vaskos tanulmánygyűjteményben lehetne megválaszolni, hogy milyen szerepet játszott a magyar közgondolkodásban és szellemi életben a nóta. Sok szakterület illetékessége okán szerzők sokasága kellene hozzá, történészek és irodalomtörténészek, néprajzosok, szociológusok - és persze sokféle zenekutató. „A 19. század elején nótának - idegen táncoktól való megkülönböztetésül: magyar nótának - a hangszeres verbunkos darabot nevezték. Aszárad közepétől a népies dal lett e megnevezés örököse. Ezzel együtt a népszokáshoz szorosan nem kötött népdalokra is hamarosan ráragadt a nóta megjelölés” - határozza meg tárgyát Sárosi Bálint. Jellemző, hogy a Bartók-gyűjtéseken fellelkesült Csáth Géza is gyűjtőmunkába kezd Szabadka szomszédságában - és büszkén arról ír naplójába, hogy hány nótát jegyzett le. Vagyis a nóta megjelölés a zenetudományon kívül sokáig a népdal megjelölésére is vonatkozott, s alighanem a mai, fogyó számú köznapi nótázók sem különböztetik meg az általuk énekelt vagy éppen bömbölt dalok geneológiai különbségeit.

És erre nincs is szükségük. Sárosi Bálint szerint „a dalkészlet így, meritésszerűen, nem valamilyen elv szerint válogatva tartozik hozzá a társadalom művelődésképeéhez”. Valóban, de nemcsak művelődésről van itt szó. Anóta a polgárosodó Magyarország másfél száz évének sajátosságaként a mindennapok emberének zenei életműködéseként jelent meg, az élet változatos színterein. Hogy milyen széles spektrumot fedett le, ahhoz elég az életmódja okán bizonyosan sokat nótázó-hallgató Adyra gondolnunk (kedvenc dalai közül kettő ebben a gyűjteményben is megtalálható). Az ő életművében, meghatározó verseiben is megjelenik a nótára utalás: a Hortobágy nótát elfeledő, káromkodó és fütyörésző poétájának képében a mélyebb jelentések, magasabb rendű értékek jelképe, a „nótázó, vén bakák” képe pedig a valóságtól elfordulással, a maguk dalainak révületébe menekülő kiszolgáltatottak alakjával már a magyarság nemzeti neurózisának és öngyógyító ösztönének bozótosába vezet.

A nóta, a nótázás tehát mindenképpen része történelmünknek, és ez az újkorban levéltári adatok, levelezések, gazdag nyomtatott anyagával, ponyváról árult gyűjtemények és irodalmi művek sorával bizonyítható, nem is szólva arról, ami a legtermészetesebb: a zenei emlékekről.

Nehéz volna (de főleg is) föltárni, hogy a Sárosi Bálint által közreadott gazdag gyűjtemény darabjai (együtt és csoportjaikkal) miként illeszkednek ebbe a sorba. Nehéz, már nemcsak azért, mert az előzmények sokszínű vonulataihoz való illesztésük sem könnyű, de még bizonytalanabbak vagyunk a folytatást tekintve.

Nem tudjuk, hogy a mindent elöntő gépzene és a kulturális globalizmus a jövőben mekkora teret hagy magának a nótázásnak, annak, hogy emberek, embercsoportok a maguk örömeire és szórakoztatására énekelnek, nótáznak. Ezek a változások a hétköznapiakat és az ünnepeket egyaránt eléri: azok a közösségek fogyatkoznak, amelyekben a nótászó természetes. Ahogyan a középkor végén „okafigyottá” váltak és eltűnedezték a hősi énekek, részben mert elmúlt az eposzi méretű harcok kora, részben mert olyan államok születtek, amelyek a hagyományos közösségek „hatásköréből” kivették, és a maguk intézményrendszerének keretei közt folytatták küzdelmeiket. (Európának azon a részén, tehát a Balkánon, ahol a folyamatos háborúk, egyáltalán a „középkor” határa kitolódott, a műfaj még a 20. században is élt!) De ugyanígy a múlté lettek a hagyományos, kaszával (esetleg még sarlóval) végzett aratások, és velük együtt eltűntek az aratódalok - ma pedig már a társas élet kínálta alkalmak is elfogyóban vannak, így a nóták életben maradásának esélye is bizonytalan.

Ezt a helyzetet jól érzékeli a kötetet közreadó és bevezető Sárosi Bálint. Rövid előszava a nóta-problematika minden alapvető sajátosságára utal. Eza problémakör nagyon is létezik: a szaktudományok számára is komoly kihívást jelent - ha ez itt nem is bontakozhat ki a maga igazi terjedelmében és mélységében.

Bartók és Kodály (de akár Kriza Jánostól Vikár Bélán, Lajtha Lászlón, Veress Sándoron és annyi másan át, Jagamas Jánosig, Kallós Zoltánig sorolhatnánk a neveket) után elvileg a népdal és a nóta két különböző, sokak szemében távoli, és ugyancsak sokak számára egymást kizáró dolog. Apurista szemlélet számára népdal az, amiről a népzene-tudomány ezt megállapította. Eza történeti szemlélet magától értetődően egyfajta rejtett esztétikai ítéletet is tartalmaz, mely szerint zenei értéke a népdalnak van, a „nóta” ehhez képest alárendelt, nótázni bizonyos értelemben a tudatlanság és a sekélyes ízlés bizonyítéka.

Amit egyébként sem Bartók, sem Kodály nem gondolt. Még akkor sem, ha pl. Bartók remek humorról tanúskodva ír egy levelében arról, hogy mit élt meg ősi dallamokra éhes népzene-gyűjtőként akkor, amikor minden buzgósága ellenére a fejlett, városias ismereteikre büszke parasztok - „adatszolgáltatók” - a népszínművekből és a kávéházi cigányoktól, azok operetteken csiszolt ismereteiből merített „nótákkal” örvendeztették. Ám éppen Bartók a példa arra, hogy miként jeleníthet meg mély és valós értékeket egy olyan sem remekműnek, még kevésbé ősi jogon „magyar”-nak nem tekinthető dallam, mint a Concertóban feldolgozott Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarországé. Amúgy pedig a cigányzene hatásával kapcsolatosan sem árt óvatosnak lenni. Mert - az rendeli a nótát, aki fizet. Degré Alajos naplójában olvashatjuk, hogy (a reformkorban) Temesvárra kerülve, ahol a város hangulatát a nagyszámú osztrák katonaság határozta meg, nagyon rosszul érezte magát, „mert itt még a cigány is német”. Ami

azt bizonyítja, hogy a cigányzenészek nem meghatározták, hanem kiszolgálták az adott közeg vagy közösség zenei ízlését - ahogyan teszik ezt másfél száz évvel később is.

Létezik a népdal fogalomnak egy másfajta, a korábban jelzettnél kevésbé tudományos felfogása is, amit a Bartók és Kodály előtti felfogás is magáénak tartott (Bartalus István, a sokáig legátfogóbb gyűjtemény szerzője is ennek jegyében adta közre a Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteményét). Eszerint ide sorolandó minden, amit a nép magáénak tartva énekel: vagyis minden olyan zenemű, amelyik mintegy funkcionálisan népdalként létezik. Mondhatjuk tehát azt is, hogy a - hadd nevezzem így - használati dal az, amit a veretes kifejezéssel nótának nevezünk. Értelmét, jelentését, értékét így nem absztrakt zeneisége adja, hanem az adott helyzet, közösség körülményei diktálta szerepe. Vagyis a nóta rendszerint felértékelődik az adott közösség számára, önmagánál többet jelent. Aligha fedezhető föl benne a természeti erőként termő népdal kozmikus távlata, kétségkívül messze esik a tánccház muzsika autentikus, önmagában, dinamikájában, társas kapcsolatokat építő értékein túl történelmi, kulturális identitást, életmódot alakító jelentőségétől. De mégis képes megteremteni a saját, alkalmanként igen vonzó erőterét. Vagyis arra is gondolnunk kell, hogy (mint más művészeteknek is) a zenének nemcsak alaki (abszolút), hanem helyi értéke is van. Hogy egy - ugyan más összefüggésben - közismert szerző, P. Howard - Rejtő Jenő mélyen szántó megfigyelését idézzem: „Nincs melódia, ami gyönyörűbb, felemelőbb és meghatóbb, mint egy nagyszerű giccs, ha időszerű lesz bennünk valamiért” (írja a Santa Luciáról). Szögezzük azért le rögtön, hogy a Nótáskönyv darabjai túlnyomó többségükben egyáltalán nem giccses: többségükben népdalok, vagy (majdnem) népdallá asszimilált nóták. Ám a szerkesztés sajátos szempontjaiból fakadó eklektika olykor különös találkozásokat produkál. Kivételes példaként így kerül egy oldalpárra Dankó Pista Egy cica, két cica... című nótája és az Ej, haj gyöngyvirág... című virágének.

E véletlenszerű és groteszk találkozás mutatja meg, hogy ez a könyv milyen nyílt szellemű válogatás eredményeként jött létre. Anemcsak alkalmas nótáznivalót kínáló kötet eligazító előszaván túl szólnunk kell arról, hogy a könyvet a címben is megjelenített műfajnak megfelelően nótáskönyvként használókat nem terhelő, de a művelődéstörténeti kíváncsiság jegyében forgató olvasó számára fontos vagy színes ismereteket kínál ez a kötet. Így értesülünk arról, hogy mit húzatott magának szívesen Ferenc József vagy Rudolf trónörökös, melyik nótát vezényelte Csörgő Csuli az Úri muriban. Amagam részéről ilyen megjegyzésekből szívesen láttam volna még többet. Nem állom meg, hogy ne jelezzem: Szabó Dezső kedvence a Ki tanyája ez a nyárfás volt, míg Puskás Öcsi a Nótás kedvű volt az apámat tekintette a maga nótájának.

(Sárosi Bálint: Nótáskönyv. Bp., Nap Kiadó, 2010.)

http://www.magyarszemle.hu/szamok/2010/2/Ne_felejtjuk_a_notat

Horváth G. Andor (1876-1966): Szól a nótá

<http://www.kocsis-ferenc.hu/node/48>